

այն բաղադրաց մէջ. մինչեւ որ մի քանի ուսումնական ընթերցարաններ, ակումբներ չի կազմակերպուին. և ասոնցմէ զատ, մենք անհրաժեշտ կը տեսնենք անոնց մէջ օրական հայաթերթի մը ծնունդը, որուն նպատակն պէտք է լինի ցնցել թմրութիւնը, հոգի տալ զիականացեալ անգործութեան, սիրեցընել զիստութիւնը, բաղադրակրթութիւնը, ազգային գրականութիւնը, խորագանել վատ բարքերը, և ներշնչել ակնիւր:

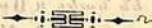
*

Քիչ ատենէն կը լրանայ Կ. Խիթիւնեան արդիւնաւոր գրագիտի յիսնամեայ գրական յորելեանը: Գրագէտ

Կ. Խիթիւնեան բաւական թիւով տալիս իր շատ դիւրաւ և երբեմն ալ ձրի կը ստացուի. բայց այն յորելեանը իր անգագար յիսուն տարի անխնայ աշխատութեամբն է որ իրաւամբ կ'արժանանայ գրողէ տիպէն. և այդ է միայն իր յիսնամեայ գրական առաւելելի աշխատութեան վարձքն: Տակաւին տեղացի լրագրաց մէջ յորելեանին առաւելութեան համար ո՛ր և իցէ շարժանքը չի տեսնուեցաւ. նորեւիտի գրիչները յարգուելու, վարձատրուելու, գնահատուելու մէջ շատ խստապահանջ են. բայց երբ կարգը կու գայ ճանչնալու հին (սոն) գրագէտին իրաւամբ վարձատրութեան արժանիքն, միայն լռութիւն և անտարբերութիւն ցոյց կու տան: Անտարակոյս նաեւ ներկայ պարագայիս ծագրական ծանօթ գիտնականները պատճառաւոր չեն ըլլար: Կ. Խիթիւնեան իր խոհեմութեամբ յիսուն տարի հաւատարիմ մնալով իր հպատակութեան մէջ, քաջութեամբ վարած է «Մասիս» թերթին խմբագրական առաւելելի պաշտօնը. Պոլսոյ մատուորական շարժումը, և ժողովրդական զարգացումը, յորելեանին շատ կը պարտի: Ներկայիս մենք չենք ծանրանար մանրամասն իրեն ծառայութեանց շարքն յիշատակելու, քանի որ ի մօտոյ իր յորելեանին առթիւ, պիտի հրատարակենք անոր կենսագրականը և իր գործունէութեան ուսումնասիրութիւնը. միայն զիտնալով որ արդէն շատերուն ծանօթ է անոր արդեանց վարձատրութեան արժանիքն, փափագելի էր՝

որ թրքահայ զարգացեալ գրական դասակարգը, զոր օրինակ ուսումնական պատակումը, լրագրաց կամ ուրիշ միջոցներով, հրաւիր կարգար արժանապէս վարձատրելու այն աղքատ յորելեանը, որուն շողողուն արեւը խոնարհած է իր մուտքին, և երախտագիտութեան ցոյցերն են որ անոր յոգնած կուրծքին շունչ պիտի փչեն: Ժամանակն է վարձատրելու և պատուելու այդ մեծ խմբագիրը: Տանդէն՝ Վիրգիլին, և մենք իւթիւնեանին համար պարտք կը համարինք բռնու. *Onorate l'altissimo Redattore!*

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

ՀԱՆԴԷՍ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՍԷՐ. Պրակ Բ, 1900: — Գիտական թերթը կը շարունակէ յաջողութեամբ իւր ընտրած շաւիղը. տարւոյս Բ պրակն ալ կը ներկայանայ նոյն ճոխ և հետաքրքրէ պաշտակաւթեամբ՝ որ զենքը.

ԲԱՆԱՍԷՐ — վաճառական թերթերը Հայաստան լով — ամենէն լուրջ և կարեւոր Հանդէսը կ'ընէ: — Բաղաձառն անօրէնքը կը ծանուցանէ թէ Բանասէր 13 Քրիստոսով պիտի գնուի նոր տարեշրջանին մէջ՝ եթէ բաժանորդաց աճումը զնոյն նուազումը փոխանակէ: Քաջաւերութիւն մը՝ որ պէտք է խնայուի այս թանկագին Հանդիսին:

Ներկայ պրակը՝ կը սկսի գաղղիկէն յօդուածով մը՝ Պ. հայագէտ Մէյէէն գրած: Կը բնէ հայկական լծարգութեանց և հօլովոսներուն ծագումը. «հեղույ» ձեւի «հեղու» փոխուելը կը մեկնէ՝ ծանօթ ծայնական օրէնքով մը, ըստ սրում ոչ՝ հին հայերէնի մէջ գտնուող կը փոխուի: Ռուսահայ ուրը (բեր-ուր եմ), որ սլաւերէնի մէջ ալ կը գտնուի, ան (բարկ-ան-ամ) և լի (թաք-լի-մ) յաւելուածները՝ շատ հին կը նկատէ: «Որդի-սրգուց» հօլովման մէջ արական բառերու նախկին ցօ յանգը կը տեսնէ: և «Մաք-մաքեաց» թէ մէջ իգական ցօ կամ իցօ, և այլն: Արեւայ անհրաժեշտ ըլլալ բանասիրին այն դիւրաւութիւնը՝ թէ «Տիրութիւն» ոչի ազդեցութեամբ «Տերութիւն» դարձած է: (հմտ. «սիրտ» և սկեսուր. լի-գու. լեզու) վասն զի «Ներքէն» ալ, ունէն

հետեւ, սեռականի մէջ թէ « Երեսիս » և թէ « Երեսեան » կ'ըլլայ :

Յաջորդ յօդուածով Պ. Բասմաջեան Աւետիք պատրիարքի համառօտ վարքը կը պատմէ. ուրիշ յօդուածով մը, « Յանկ Պարխուս ձեռագրաց », կը հրատարակէ Աւետիքի յիշատակարանները՝ անոր սրտաշարժ պատմութիւնն ի վեր հանելով: Այս վերջին յօդուածին մէջ սխալ ընթերցում մը կը գտնենք. « Աստուածայնոցն որ ոք ցանկայ » ոտանաւորը՝ կը կապէ տարբեր գրով գրուած անուն մը՝ « Աստուոր վարդապետ »: Հրատարակիչը պէտք էր առաջին տողէն ոչ միայն « Ա » տառը առնուել այլ ամբողջ Աստուած(այնոցն) բառը՝ որով պիտի ունենար « Աստուածատուոր վարդապետ »: Պ. Բասմաջեանինն են նաեւ « Մատենախօսական » յօդուածները. ասոնց մէջ հետաքրքրական են Պոնեօնի գրութեան մասին տրուած տեղեկութիւնները: Հոս կը գտնենք Պ. Կարբիէի ըրած բաղդատութիւնն Եղեկայ, Եղիշէի, Բար-Խունիի այն կտորներուն՝ որ Զրուանայ վրայ կը խօսին:

Արդեօք այս երեքին հասարակաց աղբիւրը յիշած է՞ Եղիշէ ըսելով. (էջ 48). « Վասն նամակին, որ քո ի մեր աշխարհս տուեալ էր, յառաջ ժամանակաւ մի ոմն ի մոզպետաց, որ կատարեալագոյն էր ի գեներէ ձերում, .. հաւատաց նա յԱստուած. և բան առ բան ելոյժ և ինացոյց ձեզ զօրհնս ձեր: Եթէ հաւատարիմ համարիցիս զմեր բանս չսէլ, ի բազում տեղիս այլրէն յաշխարհիդ ձերում գտանիս գիրք նորս. ընթերցիք և տեղեկանաս »:

Միհրան Յոհաննէսեան կ'աւետէ թէ հնագոյն հայ զրչագիրն ոչ եթէ Լազարեան ճեմարանինն է, այլ յերուսաղէմ գտնուող աւետարան մը ՄԱ Թուին գրուած: Նորայր Բիւզանդացի Գրիգոր Մաղկատրոսի « Գամաղտական » ստանաւորի մեկնութիւնն — հեղինակէն գրուած — հրատարակելէ յետոյ՝ կը գնէ Բաղարան մը « Գամաղտականի » բառերուն, որոց ստուգաբանութիւնը անյուսալի կ'երեւէր ցարդ, և որ ապահովապէս անիմաստ պիտի մնային միշտ՝ առանց Մաղկատրոսի մեկնութեան:

Ամենէն հմտալից յօդուածը, զոր մանրամասնօրէն զիտել կ'ուզենք, ստորագրուած է Սուբխաս Վարդապետ Պարոնեանէն: Յաւելուած մ'է իւր Հարցախորձիս վրայ, քննութիւն մը Ամանոր և Վանատուոր բառերու:

Ամանորը զիք մը է, կ'ըսէ գիտնականը, վասն զի Խորենացի զայն (Բ, 42) սոսկ բառ մը գտած է Ագաթանգեղոսայ մէջ և յոյն բնագիրն Ագաթանգեղոսայ՝ Ամանոր դիք չեանքնար:

Զայս կը հաստատէ նաեւ Գեղեղերի սրբագրութիւնը. « Յառաջագոյն կարծեալ սնտուտայն պաշտամանն զիցն, ի ժամանակի ամանորայ »:

Յայսմ կարելի է տարածայն ըլլալ մեծարգոյ Յօդուածագրէն. բայց երբ կ'անցնի Վանատուոր քննելու, ուրիշ բան չընէր՝ բայց եթէ ստուգութեան տեղ ենթադրութիւն մը փնտռել իրողութեանց մէջ, և կարելիութիւնը իբրեւ զեպք գործածել: Վանատուորը, կ'ըսէ նա, ոչ Արամաղէ է և ոչ ուրիշ զիք մը վասն զի

1. Մակարայեցւոց զերքը (Բ, 2, 2) Զեւս Քսենիոսը կը թարգմանէ « Հիւրասէր սրմղդական զիցն Վանատրի »: Եթէ Վանատուոր յատուկ անուն ըլլար, թարգմանիչը զայն Արամաղդայ անուան մօտ պիտի չընէր, որպէս զի չփոխութիւն չծաղի: — Գիտնականն այնպիսի փաստ մը յառաջ կը բերէ՝ որ իրօք իրեն կը հակառակի. երբ Վանատուորը յատուկ անուն մը կը գտնենք, կը հասկնանք մասնաւոր եղանակաւ մը. « Վանատուր » Արամաղդայ մի մակդերն էր, և ինչպէս մենք Խորենացի, Շնորհալի ըսելով կը հասկնանք Մովսէս Խորենացի, Ներսէս Շնորհալի, այսպէս նաեւ մեր նախնեաց քով Վանատուոր կը նշանակէր Արամաղդ Վանատուոր: Արդ, ինչպէս կրնար թարգմանիչը, որ է ինքն իսկ Կորիւն, հայկական զիցարանութեան անուն մը իբր ըսի անուան գործածել, և այն « դիցն » բառի քով, եթէ չգիտնար որ Յունաց հիշրասէր Արամաղդ նոյն է մեր հիշրնկայ Վանատրի հետ:

2. Վանատուոր բառը, կը շարունակէ քննադատն, եթէ Գիոս Քսենիոսը նշանակէ՞ յունական ծագումն կ'ունենայ. մինչ գիտենք որ Վանատուոր հայկական ծագումն ունէր. կ'ըսէ Խոր. (Բ, 42). « Պատուէ զգերեզման եղբօրն Մածանայ քրմապետի բազին ի վերայ շինեալ, զի ի զոհիցն ամենայն անցաւորք վայելեացեն և ընդունիցին հիւրք երեկօթիւք »: — Գիտնականն աւելի չահաւետ կերպով գործածած կ'ըլլար այս պատճառաբանութիւնն եթէ ըսէր. « Որովհետեւ այս ինչ հայազգին եկեղեցի մը շինեց, հետեալաբար քրիստոնէութիւնն հայկական ծագումն ունի »: Հայք ընդունեցան ի Յունաց Զեւս Քսենիոսը. այս հաւատոց համեմատ շինեց Վաղարշ բազին մը Վանատուր Արամաղդայ, և քովն հիւրանոցներ:

3. Վերջին փաստը քննադատին այն է՝ որ

գրուած: Յանկն է այն ամէն զրբերուն՝ որ Հայոց վրայ կը լսուին: Վերնադիրն իսկ կը ցուցնէ՝ արդէն այս անձնման աշխատութեան ըստ օգտակարութիւնը Այս քանջելի երկով՝ գիտնական վարդապետը ամենամեծ արդիւնք մը պիտի վստակի հայ բանասերութեան տալէս: Այն համառօտութեանց մէջ ալ զոր կ'ընէ հեղինակը՝ կը գտնենք շատ մը կարեւոր և հետաքրքրական նորութիւններ:

✱

« Գամիւրք »: Հանդէս Ամսօրեայ, 1900, 3-րդ նուար-Փետրուար, գրութիւն Յիմմերէրի, Թարգմանութիւն Հ. Յ. Տաշեանի:

ԳԱՄԻՐԲ. Կապպադովկիա, իբրեւ գրացի երկիր, սենեցած է մեղ հետ պատմական ծանօթ ողբերգիք: Բայց ասոր մէջ չէ միայն յարգը՝ մեծարդոյ Տաշեանի այս քաղաքացի, Թարգմանութեան: Կապպադովկիա Հաթիրու հայրենիքն եղաւ և նոյն իսկ « Կապպադովկի » նախնական ձեւը կրկնար, ըստ Յիմմերէրի, « Հաթիրու երկիր » նշանակել է:

Տեղագրական մասը արդիւնք է ուղեւորութեան: պատմականը՝ յորում հոս է մասնաւորապէս քրիստոնէութեան շրջանը՝ մանրագնին քննութեանց:

Կապպադովկիա կը ներկայանայ երկիր մը՝ լեռնոտ, ոչ այնչափ բարեբեր և տեղ տեղ հրաբլիւային: Այնչափ բազմաթիւ են քարայրներ՝ որ Գամիւրք պէտք չէին սենեցար շատ զիւղեր և քաղաքներ շինելու: — այս բանս ողջեց անշուշտ կրօնաւորական կենաց հանգամանքներուն վրայ, վասնզի կը գտնենք զայն մասնաւոր ձեւի մը մէջ փոխադրուած ի Հայաստան. « Եթեթալ լեռնակեաց, կը կրկնէ յառաջ Կորին, սորամուտ ծակախիթ եղեալ դաւօրէական զիւրակներն խտաբուտ հաշակօքն վճարէին » (էջ 37): Կապպադովկիոյ մի քանի անուններ հայերէնով կը ստուգաբանուին ի Մարտիանէ:

Խոյզիւր = Այրկուի (կոլուած այրեր): Աշանիս = Աշան, Սինասուս = Սինկրուս քաղաք, Նորա = Նորաքաղաք, և այլն:

Կապպադովկիա ընտելութիւնն եղաւ զանազան ազգերու: Լիււդացոց, Կիմմերացոց, Բաքաւաւոց, և Կարաւոնացոց « սրոց վերջինները մինչեւ Եկեղեցոց դաւաւ կը ափսէին. — ըստ Ստրաբոնի ԺԵ, ԺԿ 3 — յետոյ Հայերեն գուրտ մընէցան »), Հաթիրը՝ որ մինչեւ Որմիոյ լինը կը տարածուէին Սինկրուսը՝ որ « Ռամանգի ժամանակ կ'երեւան տալին դաշնակից կամ հարկատու Հաթիրու »: Կապպադովկացիք միայն այն ժամանակ լաւ վարկ մի պիտի ստանան երբ ընծայեն Ապոլոնիոս Տիւնացի, Ս. Գեորգի, Գրիգորներ և Ս. Բարսեղ:

Գամիւրք պատմութեան մէջ Պարսից, Մակեդոնացոց և Հռովմայեցոց հաւատարմ հպատակներն են: Իրենց արքայից ցոնկը չկըրնար արեւմտահայաստ ըլլալ. սորոյ է սակայն որ « Արիարտէս իբրեւ անձնիշխան պետ մեղաւ Պերդիկիկոյ դէմ պատերազմին մէջ: Իւր զրգեղերը 30 լին (ն. Բ. Բ.) կը դառնայ Հայաստանէն և կայսր զիւր սեպհակիս իշխանաբիւն և հայ իշխաններուն օգնութեամբ կը վանէ Մակեդոնացիներն »: Երբ ի Կապպադովկիա արշաւեց Տիգրան՝ շատերը գերեց ի Միջագետս և ի Տիգրանակերտ, որոյ առանձն յետոյ, կ'ըսէ Ստրաբոն, կըցողը ետ դարձաւ:

Գամիւրք զիցարանութիւնը կը ներկայացնէ զՄա զիցուհին. փոխ առած են փոխադրուած զԲագայոս (= Արամպը) և նախահայերէն՝ զԱնանիոս « Բրմապետը, կ'ըսէ Ստրաբոն Կապպադովկացոց քով թագաւորէն վերջը երկրորդն է, մեծաւ մասամբ մի և նոյն տոհմէն էին թագաւորներն ու քրմերը »: Այս խօսքերը չեն կրնար ըսուիլ մեր քրմապետաց և անոնց յաջորդ՝ կաթողիկոսաց համար ալ:

Հարկ չկայ Ս. Գրոց ողբերգութեան զիմեղս, Գեղեցիկ պէտ, կաթողիկոսութեան « ժառանգական » ըլլալը մեկնելու համար:

1. Հանդէս Ամս. 3-րդ. էջ 22:
2. Հմութեամբ մէջ ալ Սերապատացի միկայ կրօնաւորութիւնն ի հայս մոծամոդ. Երմանթիոս Ռայզզիմ՝ որ յետոյ իբր մոլորիալ դատապարտուեցաւ ի Ժողովոյն Գանգրեայ (տես ընդարձակ էջ 323, 1877 ի Բազմապէղիմ):
3. Հանդէս Ամս. 1900, էջ 36, փետր.
4. Այս ամուամը կը միկմէ Յիմմերէր զրոց Georgien ալ կոչուիլը. — միկնդն արդէն Պոմպոն:

- Որոս Միկա (42 Բ. Բ.) Դեօրգէր կը կոչէ զՎիրս. (Գաթրմ. Տեղ. Պատմ. Բ. էջ 72):
5. Եթաւ աւ Սերիկիամբը Ռաֆմոգ Մակեդոնացոց լինիոյ կամգնեցաւ թագաւորութիւնն (յաւի իբրեւ 300 Ն. Բ. Բ.) ի ծնու Սերիարաթայ որ միայն ուղբեցաւ ի կոտորածէ ազգականացն փախըստեամբ ի հայոս » (Ն. Բ. Գաթրմ. Տեղ. Պատմ. Բ. էջ 72):

Հայաստանի Գրականության Պաշտպանության Կոմիտեի Կողմից Կատարվող Պարգևատրումների Կարգը

« Ժողովածույք Առաջաց Վարդանայ, նիւթեր Պատմութեան Հայոց Միջինդարեան Մասնաւոր Կատարման Կարգը »

ԱՌԱՅԱՅ ՎԱՐԴԱՆԱՅ Հայագէտ Ն. Մարտիրոսի » Վ. Գ. Տա-

լեան. Վիեննայ, 1900: — Այս վերնագրով կը ներկայանան « Հայագէտ Ամսօրէ »-ի ուշագրաւ էջերը — այժմ առանձին հատորի մէջ հաւաքուած, — յորմ մեծարգոյ Տալեան կը համաձայնէ Ն. Մարտիրոսի հետ հատոր ուսումնասիրութեանը. Ազգային Մատենադարանի հեղինակը նոր արդիւնք մ'աւ կ'ունենայ ծանօթացնելով զոր արդիւնք մը՝ որ մեծ նշանակութիւն ունի մեր գրութեան մը՝ որ մեծ նշանակութիւն ունի մեր միջնադարեան մատենագրութեան նկատմամբ:

Բնագիրը ուսերէն է և եռահատոր. Պ. Ն. Մարտիրոս կը մշակէ երկը մը որ պահած է իւր ընտանեկան լեզուաւորութիւնը. լուսաւորելու համար զայ մտնի և խառնակ կերպարանքի մէջ թողուած Առաջնորդ Գրականութեան զոր ժամանակները Միջին դարէն: Երկարամիայ քննութիւն Վարդանայ ամենուրեք գտնուած ձեռագրաց, սրամտութիւն և ընդարձակ հմտութիւն կը միանան հոս առաջնակարգ քննադատութիւն մի յօրինելու:

Ա. հատորը Ուսումնասիրութիւն է: Իւր Հրատարակութիւն Առաջաց Վարդանայ, Իւր Գրականութիւն: Ամենէն հետաքրքրականն՝ առաջին հատորն է:

Հայագէտը նախ աներկբայելի կ'ընէ թէ հայերէն Աղոյշագրութիւնը քաղաքականութեան և արարչութեան Աղոյշագրութիւնը, որուն միջնորդը հայ ընտանեկան մը սխալ ընթերցմանէն միայն յառաջ բնագրի մը սխալ ընթերցմանէն միայն յառաջ եկած կրնան ըլլալ: Ըստ արար Աղոյշագրութեան օրինակ իմի, քրտնաւոր եղանակը կ'ըսեն անգործ երկնջներուն՝ որ յառաջ գրեցնէ կը ծագածէին և այժմ մտնուելու կը տարուին. « Ահա որ և այժմ մտնուելու կը տարուին հանգչելի և զեռակ մեր, վնասաւոր պարագայի հանգչելի և զեռակ մեր »: Իմաստը կը լուսաւորուի « վնասաւոր »-ը հայ ընտանեկան « վնասաւոր »-ը լուսաւորուի սխալ ընթերցումը գնելով:

Յետ Վարդանայ առաջաց զանազան հատորներն յիշելու, կը քննէ թէ որ Վարդանայ և առաջաց հեղինակը, Ելմիսնի թ. 1651 ձեռագիրը բանալին կ'ըլլայ իւր գեղարուեստ հեղինակը: Վաճառականաց առաջին յայտնագէտ հեղինակը կը նշանակուի Վարդան Այգեկցի, որ կը խոստանայ առաջինը Հայաստանի Որոշակութեան, և այլն, դէմ:

Վարդան Այգեկցի ծնած է ի Մարտիկ Ա.

արեւոյս ուսած Վարդանայի քաղաքացի Վ. միւս է ի Տալեան կրտսերը: Վ. Վարդանայի ծնած չարժ 1240ին: (Վասնի իւր վերջին գրութիւնը՝ զոր գրեց խոր ծերոյքի մէջ՝ 1255 տարեթիւը կը կրէ): Իւր իսկ վկայութեանց համեմատ հեղինակն է Առաջնորդ, իսկ խառնակը, Աղոյշագրութիւնը: Իւր և այլ և այլ հոգեւոր թղթակցութեանց առ կրտսերը Սեւ լերին և առ Միւրաթիւ: Անտիքայ պատրիարքը, որ իւր աշակերտն եղած էր:

Յետայ կը քննէ հայագէտը այս առաջաց աղբիւրն և կրած աղբիւրութիւնը: Ս. Գիրք. Բարեպաշտ, Եղովկոյս կամ Ուրեղիակոյս և թէ կրած են Պարսից, Ասորաց, ազգային — Ժողովրդական և Վրաց աղբիւրութիւնը: Հոս կը ցայտէ ամենէն աւելի հեղինակին խոր ուսումնասիրութիւնը. քննած է մեր բոլոր մատենագիրները և յաջորդած ցուցնել թէ Բուզանդայ զարեւն սկսեալ ծանօթ էին Հայոց Բարեպաշտ և Եղովկոյս: Ի վերջոյ, Ժողովրդական մեծ աղբիւրութիւն մը չտեսնելով հանգրձ, այսպիսի ենթադրութիւն մի կ'ընէ: Աղոյշագրութեան շատ կողմերով կը նմանի Գաղղիացաց « Renard »-ին: Նա Ժողովրդական « Աղոյշ »-ը վէպէ մը առնուած է՝ արդեօք, որ կրնայ — նկատելով խառնակը և Հայոց մեծ վերաբերութիւնը — Գաղղիացաց և Հայոց անցած ըլլալ և կամ Հայոց մէ առ Գաղղիացի:

Այսպիսի ուսումնասիրութեան մը վրայ, որ այնքան խնամքով և քննադատութեամբ կատարուած է, միայն ինչ ինչ աննշան գիտողութիւններ կ'արելի է ընել:

Հայագէտը չափազանցած կ'երեւի նախնեաց հեղինակներէն առած գրեթէ ամէն օրինակի մէջ « Բարեպաշտ » կամ « Ուրեղիակոյս » աղբիւրութիւն անտեսելով: Առաջին իրեն համար Առաջ կը նշանակէ. և յոյն առաջաց յիշատակութիւն կը գտնէ խորհրդացայ այս խօսքին մէջ. « Չինչ քեզ առ այսպիսի կարօտութիւն առաջնորդը սուտ կամ զինչ պէտք անմիտ և անհանձար ըսնից յարմարանք: Մի արդեօք յունական պերճ և ոգորկ առաջնորդն իցեն հանգրձ պատճառաւ, որք զճարտարութիւն իւրացն այլաբանաբար յինքեանն ունին թաքու-

Յետ Վարդանայ առաջաց զանազան հատորներն յիշելու, կը քննէ թէ որ Վարդանայ և առաջաց հեղինակը, Ելմիսնի թ. 1651 ձեռագիրը բանալին կ'ըլլայ իւր գեղարուեստ հեղինակը: Վաճառականաց առաջին յայտնագէտ հեղինակը կը նշանակուի Վարդան Այգեկցի, որ կը խոստանայ առաջինը Հայաստանի Որոշակութեան, և այլն, դէմ:

1. Հայագէտ Ա. 1900, Գրական, էջ 7: — Հայաստանի Որոշակութեան չուրիս հոս Առաջնորդը, Գաղղի Այգեկցի, Գաղղի Մարտիրոսի վկայութեան վրայ:

2. Տե՛ս Գաղղիացի Ա. Գիրք էջ 62: (տիպ 1865):

ցեալ»։ Թէպէտ առական ալ «է բան սուտ» որ ճշմարտութիւնը կը պարզեցնէ»։ — Ըստ Թէսնի եւ Աթիթիսիսի, — ոչ նսապ ճշմարտ է սակայն թէ Յունաց վիպական եւ գիցարական կեդծիքը՝ յաճախ ստոյգ զարգացնող անձնաւորութիւն յառաջ կու գայ, «ճշմարտութեան ալլաբանութիւնն» են միայն, ինչպէս կ'ըսէ Խորենացի։ Թէ Յունաց վիպական առասպելները կ'ականարկէ՝ ականերեւ է անկից որ Պարսից պատմական առասպելաց հետ կը բաղդատէ։ Ինչպիսի էր Ափրահակայ վէպը¹։

Կը յայտնէ երկրալստեամբ² թէ «Անհնար չէ որ երգնիացի աշակերտած ըլլայ Վարդանայ, ինչպէս կ'աւանդուի, որ իւր վերջին տարինէրը քաշուած առանձնացած էր, ըստ Սոմալի (էջ 115) Սեպուհ անապատը, ըստ Զարբհանալեանի՝ Հաղբատ եւ Սանահին վանաց մէջնաղ կայենոյ ձոր ըսուած տեղը, եւ հոն եղող պղտի վանքին մէջ քաշուելով՝ քովը յաճախող աշակերտաց դաս կու տար։ Յովհ. ալ զնաց ու հաւանական կը կարծուի թէ ինչուան Վարդան վարդապետին մասը անոր քով կեցաւ։ «Եթէ եւիչ է այս աւանդութիւնը կամ ստուգիւ մեր Վարդանն է յիշուածը, այն ատեն Վարդան կ'ապրէր 1250էն ետքն ալ»։

Պիտի յօժարէինք զՅովհան Ծործորեցի, իբր առակներու հեղինակ, աշակերտ դնել Վարդան Այգեկցոյ։ Բայց աներկբայելի է թէ հոս յիշուած Վարդանն Արեւելցիէ է. Հ. Զարբհանալեան՝ անուղղակի կերպով³ այս տեղեկութիւնը կ'առնուէ Կիրակոսէն, (էջ 174)։ «Առեալ զայս գիր հաւանութեան իմաստնոյն Վարդանայ՝ առաքէ առ Կաթուղիկոսն Կոստանդինի, ի Վրայն հոսովհական. եւ ինքն եկեալ ի ձորն Կայանոյ⁴ ի միայնարանն իւր, զոր սուրբ Անդրէն կոչէին՝ հանդէպ անառիկ բերդին Կայանոյ, եւ անդ դարեալ ուսուցանել զբազմաւ, որք աշակերտէին նմա վարդապետական բանին»։

Սոմալ (էջ 115) Յովհան Ծործորեցւոյն համար կ'ըսէ թէ վերջին օրերն ի Սեպուհ անց ոչ եթէ Վարդանայ։ Իւր եւ Զարբհանալեանի կարծեաց տարբերութիւնը յառաջ կու գայ զանազան կերպով իրարու կցելէն այս երկու տեղեկութիւնները, զոր իւր անձին վրայ տուած է երգնիացի. Վարդան, ըստ Սոմալի, ի Սեպուհ կ'ապրէր վասնզի իշր աշակերտը՝ ոչսած է Սեպուհի Ս. Մինաս վանքին մէջ. — երգնիացի, ըստ Զարբհանալեանի, ոչսած է ի Կայանոյ ձոր վասնզի իշր վարդապետը Կայենոյ ձորոյն մէջ կ'ապրէր։

Կարելի չէ ընդունիլ հ. Մաս Մագիստրոսի այն կարծիքն ալ թէ Գրիգոր Մագիստրոսի ժամանակ «Առակը» կը գտնուէր Սեպուհի Նամալը, ուսկից կոչուին կ'ընէ հայագէտը, ընդարձակօրէն ի մէջ կը բերուի Աղգային Մատենադարանի Ի հաստրոյն մէջ. յետ թաւարկելու այն զրութիւնքը՝ զորս ընթերցուի կը պատուիրէ, կը յաւելու. «Նախուստ քան զայս սոսիկ կրթեցելովք ներկուռ վերձանութեամբ զհին եւ զնոր կտակարանս, եւ առասպելաբանութիւնս ի բազում եւ զանազան տեղիս զեղեալս, զոր քննութեամբ արտայայտել հաշուելիք»։ Իւր ձեռագրին առասպելաբանութիւնս ընթերցուածը մոռցնել կու տայ հայագիտին ընթերցուածը լսողքը. ըստ մեզ, հոս կը հրաժայէ Գր. Մագիստրոս իւր աշակերտաց ջանադիր ըլլալ՝ հաւաքել եւ սովորել Հայաստանի զանազան կողմերը գտնուող առասպելները՝ զորս ինքն գրի վրայ առնելու միտք ունի։ Մագիստրոսի այդ հաւաքածոյն գործադրուեցաւ, կորսուեցաւ թէ չի թուեցաւ. այդ տարբեր խնդր է. այժմ ունինք Մագիստրոսէն «Ո՛տայր ինձ զձուխ ծխանի» եւ «Հանն եւ Աւիւս» առակը։

Կը ճանչնանք զՄեծն Վարդան հեղինակ Արարածոց հմտալից մեկնութեան մը. բայց Հ.

1. Պարսից առակը «ճշմարտութիւնը չէ՛մ պտակիւրացնիր» որ Խորենացի կ'ըսէ. «Ասնս մեզ պտուստ տալ ամբանութեամբ (= ամխելութեամբ) մոցաւ եւ զորդարելի զանգարգամ»։ (էջ 62)։

2. Հանդէս Ամս. 1899, հոկտ. էջ 314։

3. Վասն զի ուղղակի առած է Հ. Ղ. Վ. Ալիշանի Յուշիկը Հայրենեաց Հայոցէմ. (Բ. էջ 473)։ «Վարդան Արեւելցի. իր վերջին տարիները քաշուիւր էր. Կայենոյ ձոր ըսուած տեղը. Յովհաննէս կ'ամուսնաւ (իմք) զինքն «Աշակերտ մոգելից հօրմ եւ սուրբ վարդապետին վարդանայ»։ Յովհաննէս զարծաւ երգնիս, ուր յաջորդ տարիմ (1272) հոմ

մեծ գիտութեամբ մը համոզուեցաւ»։

Եթէ միայն երգնիացոյ այս խօսքը հիմն կըլտէ Հ. Ղ. Վ. Ալիշանի վարդան Արեւելցի գնիլու Ծործորեցոյ ուսուցիչ, շատ աւելի հաւանական է որ Ծործորեցի, Յեղեմատուաց հոգիմ եւ Առակներու հեղինակը, աշակերտած ըլլայ Այգեկցոյ վասն զի «Յովհաննէս ծնած տարին՝ իմպէս մեռածմ ալ զի «Յովհաննէս ծնած տարին՝ իմպէս մեռածմ ալ զի յայտնի չէ, ըստ հաւանական է թէ ծնած ըլլայ իբր 1250իմ, եւ մահած ի 1326»։ (Յուշիկը Բ. էջ 172)։

4. Կիրակոս կը յիշէ մահու Ալիարճ Կայենոյ, ուրով միկնելու է ամբողջը Կորիւմ «Ի Կայենոյ կամում» խօսքը։

Բարսեղ Վ. Սարգիսեան « Հին կտակարանի անկաւեր գրոց » ուսումնասիրութեան մէջ նաեւ ՂՎարդան Այգեկցի կը դնէ հեղինակ Սարա-ծոց մեկնութեան մը (էջ 56 և 48)։ Երբեք մը քննութեանց՝ որ կը վերսկի Մ. Ն. Մառի տե-սութենէն : Անհաւանական է ենթադրել թէ քննադատն ենթադրութեանը՝ Այգեկցոյ ըն-ծայած ըլլայ և ս'է թէ ձեռագրաց հեղինակու-թեամբ, վասնզի նոյնը կը վկայէ յէջ 56 ի մէջ բերուած հասուածներուն առակարան լեզուն : Հ. Բ. Սարգիսեան Այգեկցոյ կ'ընծայէ նաեւ զթարգմանութիւն « Պատմութեան երանելոյն Ադամայ ի դրախտէն », զոր անտարակոյս տե-սած է Վարդան. (Ուս. Հին. Կո. Անկաւեր գրոց վրայ, էջ 56, 48, Վենետիկ 1898) :

Յիշենք նաեւ որ Ն. Մառ՝ եղբէր Բ Յեղա-նակն անվաւեր համարողներէն է : Կը միտի Մխիթար Գոշի Առակները, — զորս Կերակոս Հիշէր, որոց մասին եղած վկայութիւնք յեռ-նադարեան են, որոց մի մասը կը նոյնանայ Բ. Մործորեցոյ ընծայուած Առակաց հետ, — Վարդանեան հաւաքմունք մի նկատելու :

Ըստ իրեն առաջին առակախօսը՝ է Վարդան Այգեկցի : Ընտիր մատենադիր մ'ալ ուրեմն, Ն. Մառէն յայտնուած, ժողովրդական և զուար-ճասօս ապրած. իւր առակները թարգմանուե-ցան նաեւ արարեթեմ և վրացերէն : Նոյն իսկ Տաշեանի ըրած ցանցաւ կոչումներու մէջ՝ կը տեսնենք պատկերներու յորդութիւն, մերթ տեսնենք պատկերներու յորդութիւն : Համարձեք. — համարձեք կը նմանցնէ ձեռն նաեւ շնորհք. — համարձեք կը նմանցնէ ձեռն մէջ գտնուած ծաղկին՝ որ աւելի կը յարգուի և կը պատուի :

Ե. Կ. Տ. Ս.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷ*

Տիեզերական ճուղամանդէս 1867ի. Զարմ Աղիք սամզը Բ. և Մուլթան Ապտիւ Ազիզ ի Բարիզ. — Գաղղիոյ և Կայսերութեան վիճակը ճուղա-նամդէսին ժամանակ :

ՈՐԶԱՓ որ կը քարոզուեր ի Գաղղիա Կայսերականաց կողմէն, որ Յուցա-հանդէսն ուրիշ նպատակ չունէր բայց եթէ համօրէն ժողովրդոց ներշնչել եղբայրակցու-թեան դադարարը՝ արհեստից և վաստակոց մէջ, բայց Կայսեր և Կայսրութեան խորհրդոց մէջ ունէր իւր սեպհական և առանձին նպա-տակն, ի նպատակ Կայսրութեան և Կայսե-րական ցեղին. զոր՝ պիտի դային, նախ՝ պա-տուել և ճանչնալ ի մօտոյ յամէն աշխար-հաց թագաւորը, իշխանը և ժողովուրդը. և երկրորդ՝ զմայել Կայսրութեան շքեղազար-դած Բարիզու վրայ : Յուցահանդէսի տեղ ըն-տրուած էր Սէնի ալ կողմը, այն բլուրը՝ ուր Առաջին Կայսրութիւնը Հռոմայ թագաւորին

* Ժամանակակից պատմութեան հմուտ պատ-մաբանին Հ. Մ. Վ. Նուրիխանի յօդուածն է ներկայ քաղաքական տեսութիւնս, զոր հա-նած ենք Մեծարգոյ հեղինակին ստուարահա-տոր ժամանակակից պատմութեան երրորդ հա-տորէն, որ դեռ լայս տեսած էք և ներկայ յօ-դուածս՝ իբրեւ նմոյշ կը հրատարակենք : Առ-կից վերջ, միեւնոյն ձեռնհաս պատմաբանին քաղաքական տեսութիւնները անպակաս պիտի ըլլան Բազմապէսի էջերէն. և այս կերպով՝ քաղաքական լոց հետաքրքիր մեր բաժանոր-դաց ստուար մասին փափագանաց՝ անշուշտ յաղուրդ տուած կ'ըլլանք :

ՍՄԲ. Ի

ԲԱՆԴԵՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ

Բ 1887-1901. կը հրատարակուի ամէն ամսոյ սկիզբը : Հայ-Գրական յօ-ղումներէն զամէն ճշդիւ տեղեկու-թեան կը տրուի հայ-գրականութեան, պատ-մութեան, եւ այլն նկատմամբ ամէն ամիս տրուու վրայ : « Ազգային լրագրաց բովան-դակութիւն », թղթակցութիւն, ծանուցում, դակութիւն », թղթակցութեան ղրկուած ամէն եւ այլն : Խմբագրութեան ղրկուած ամէն գրքերու վրայ՝ քննադատական հաւանուց գրքերու վրայ՝ քննադատական հաւանուց տեղեկութիւն տալը պիտի շարունակուի : Հասցէ « Hantesse » VIENNE (Autriche) VII/2 Mechitharistengasse 4.